

STM 1929

**En studie till humanismens eller "klassicismens"
metrik och sångkomposition**

Av N. Fransén

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikkforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

EN STUDIE TILL HUMANISMENS ELLER »KLASSISISMENS» METRIK OCH SÅNGKOMPOSITION

AV NAT. FRANSÉN (Stockholm)

För kännedomen om den kulturella innebörden i de brytningstider vi sammanfatta under namnet reformationstiden, är det av nöden att kasta en blick på dess musikteoretiska litteratur och icke minst därvid på den *metrisk*, vilken för humanismen och *eo ipso* för reformationsmännen i dessa avseenden är karakteristisk. Humanismen ville vara en pånyttfödelse av antiken, liksom reformationen av urkristendomen, genom återgång till de litterära urkunderna. Båda erhöles därigenom ett doktrinärt och upplysningsmässigt drag. Då uppkom begreppet den »klassiska antiken». Såsom »klassiska» gällde framför allt Horatius, Vergilius och Prudentius och för retoriken särskilt Cicero, men dessa betecknades också såsom gudomligt inspirerade. Vårt begrepp, den »klassiska antiken», som i mer än ett avseende är historiskt vilseledande, synes, som sagt, räkna sina anor huvudsakligen från denna tid, humanismens och nylatinitetens.¹

Man försökte uppliva den kvantiterande skanderingen och gamla metriska versmått och schemata. I själva verket hade man förlorat förmåga att kunna uppfatta den blotta kvantiteten. Konstruktionen av antiken i detta avseende var nog i det stora hela en fiktion. Men en fiktiv teori av stor nyckapande betydelse. Betydelsefull icke minst för utvecklingen av nya former särskilt inom verskonsten. Begreppen Carmen, Ode och Hymn i dess olika former ha nämligen till stor del givit liv åt den nya europeiska diktningen med dess vers- och stroffer.

¹ Det »klassiska» språk, man satte upp som mönster, synes redan vid tiden för dess nedskrivande självt vara ett slags »renässansspråk», medvetet arkaiserande eller med andra ord ett konst- och pappersspråk.

Att humanismens studier även nådde till Sverige, visar bl. a. förekomsten av en flitigt studerad liten codex, som jag här med några ord vill fästa uppmärksamheten på, då jag blivit ombedd att lämna ett bidrag till Svensk Tidskrift för Musikforskning.

I Uppsala Universitetsbibliotek förvaras en värdefull duodes, som senast tillhört Akademiska kapellet i Uppsala och av Dir. Ivar Eggert Hedenblad deponerats hos Universitetsbiblioteket. I ett och samma blindpressade 1500-talsband med spännen och med ordet MVSICA inpräntat på snittet (ett tecken till att man plägade skjuta in böckerna i bokstället med ryggen före), återfinnes följande, numera sällsynta böcker från 1520—34.

1. Thomaskantorn Georgius Raws ENCHIRIDION VTRI vsque Musicae Practicae Leipzig, Valentin Schumann, 1520 (I Choralis, II [med nytt titelblad] Mensuralis).

2. ISAGOGE IOANNIS GALLICULI DE COMPOSITIONE CANTUS (samma år, tryckort och boktryckare).

3. VENCESLAI Philomathis (Pictorii) de Nova Domo Musicorum Libri Qvatvor, Compendioso Carmine Elucubrati. Vittenberg, Georg Rhau. 1534.

4. RUDIMENTA MUSICAE in Gratiam studiosae Inventivae diligenter Comportata A M(agistro) Nicolao Listenio. Vittenberg, Georg Rhau. 1533.

5. a. MELODIAE Prudentianae et in Virgilium magna ex parte nuper natae, & per Nicolaum Fabrum typographum expressae.

b. AURELII Prudentii Clementis viri Consularis atque Poëtae Christianissimi Liber Kathemerinon, id est, opus rerum diurnarum, in usum piae iuventutis editus. Adiecta est Petri Mosellani epistola. Nam Leonardus Quercini ineptum de pientissimo poeta iudicium nihil moramur. Anno M. D. XXXIII. Lipsiae excudebat Nicolaus Faber, Mense Septembri.

Det är nu närmast denna sista bok, som här intresserar oss (5 a och b) såsom prov på den metriskt antikiserande humanistmusiken. Redan titeln anger de Prudentianska och Vergilianska melodierna såsom till största delen »nyfödda». 5 b är textbok till 5 a, som endast innehåller melodierna med underlagd text 5 — Årsbok för 1929.

till första versen, men denna sista bok innehåller även en del andra sångmelodier, vars texter icke återfinnas i 5 b nämligen:

1. Agon Beati Laurentii ex libro Peristephanon eiusdem poetae (Prudentius). Carmen est iambicum dimetrum, prox(i)mis nihil absimile, hoc modo.

— — — — —

Antiqua fanorum parens etc.

2. Martyrium Beati Vincentij, ex peristephanon. Eiusdem generis dimetri iambici. — — — — — Vel sic.
— — — — — Beate Martyr, prospera etc.

3. Ode in qua Poeta de seipso, aut si mauis, praefatio est in Enchiridion. Carmen est dicolon inaequalium conuersionum, quodque melodia non reciprocante aegeat. Prior uersus iambicus Senarius, Catalecticis, Hyponactius: Constat quinque fere iambis & una syllaba.

Secundus est Trochaicus, Euripidius dimeter, catalecticis, tribus pedibus ijsque magna ex parte Trochaeis, hoc modo.

— — — — —
— — — — —

4. Sequitur Melos Heroicum in septem uersus.

Æneidens sju första verser fyrstämigt punkt mot punkt i växlande breues och semibreues.

5. Alterum in versus duos, Hexametros & Heroicos. Daphnis ego in syluis hinc usque ad sydera notus, etc.

6. Appendatur huc denique & aliud dimetri iambici melos, quoniam uidemus chorum sacrum ueteris Ecclesiae, hoc, praesertim inter nocturna vespertinaque psalmodum ubique fere delectatum.

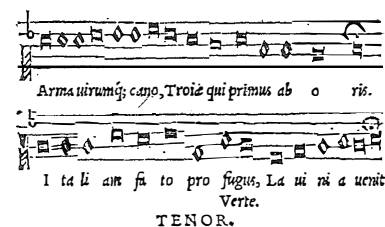
Immense caeli conditor, etc.

Såsom prov på denna humanistiska musikövning meddelas här ett faksimile av nr 4, Aeneidens första strofer, jämte partiturskrivning. (Se fig. å sid. 67—68).

Nummer 3 ovan betecknas i rubriken såsom företal till detta Enchiridion. För övrigt är boken endast på detta ställe angiven såsom *handbok*. Men namnet synes vara mycket lämpligt. Melodiae Prudentianae är nämligen helt enkelt ett paradigm för den som vill sätta sig in i den renodlade

Sequitur Melos Heroicum in septem uersus.

DISCANTVS.

ALTVS.

BASSVS.

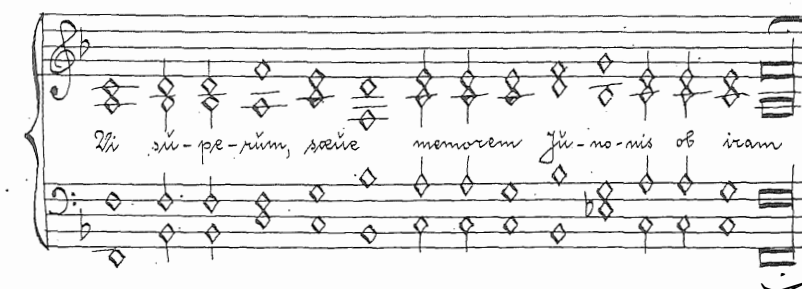
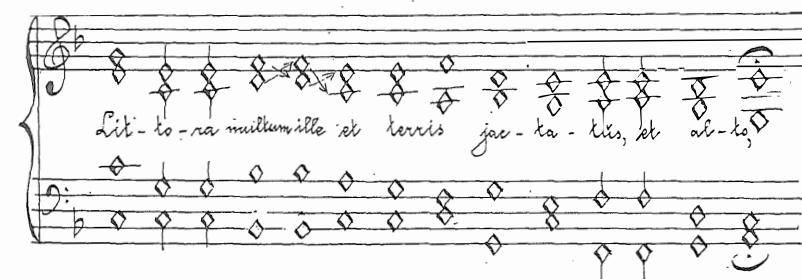
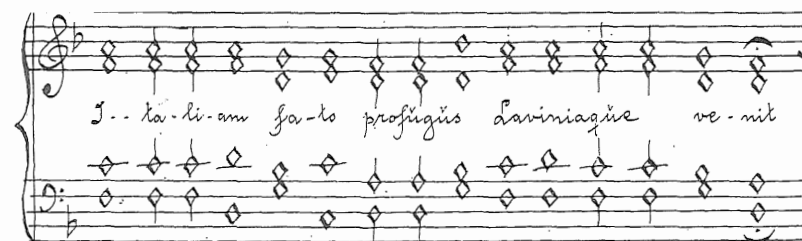
skanderande nyklassiska (humanistiska) metriken och dess praxis, särskilt ifråga om hymnerna, samt dess sätt att förknippa musiken och metern, d. v. s. försöket att förbinda det supponerade antika kvantiterande textföredraget med flerstämmigheten, varvid *tonernas tidslängd bestämmes av stavelsekvantiteten*. Därvid räknas den långa stavelsen principiellt såsom dubbelt så lång som den korta.

Såsom förnyelse av antika förhållanden är ju denna flerstämmighet eller över huvud den vertikala harmonien så ohistorisk som möjligt. Begreppet harmoni har nämligen i antiken endast horisontal innebörd eller betyder »melodiens fogning». Men i stället har, som sagt, denna fingerade klassicitet erhållit en stor betydelse för framtiden och, såsom jag i andra sammanhang framhållit, blivit befruktande för den nya tidens versformer samt en viktig källa till den *homofona ackordiska musiken*.

Textboken, som är utgiven fem månader senare än melodierna (sept. 1522), inledes med ett brev av Petrus Mosellanus Protegensis. På titelsidan läses: *Adiecta est Petri Mosellani epistola*. Nam Leonardi Quercini ineptum de pientissimo poeta iudicium nihil moramur.

Petrus Mosellanus 1493—1524, född i Bruttig (Protegensis) i närheten av Mosel, var en man av den nya tiden och den

Oratore Benedicto Dixit. (Böjgen av 1500-talet).

humanistiska bildningen. Han var lärjunge av bl. a. Caesarius och Crocus samt stod i vänskapförhållande till Luther och Melanchton. Av Luthers Deutsche Messe 1526, så väl som av Joh. Walthers berättelse, sådan den meddelas av Mich. Prätorius i Syntagma musicum I sid. 447—453, framgår att Luther själv i musikaliskt avseende stod under inflytande av humanismens metrisk och musikaliska uppfattningar, varvid givetvis bl. a. Mosellanus utgör en förmedlande länk. Bland Mosellani lärjungar märkas Joakim Camerarius, vars hymner rekommenderas av Laur. Petri¹, Caspar Cruciger m. fl. I striden mot traditionalistiskt mera bundna motståndare framträdde Erasmus offentligt till hans försvar. Vid disputationen i Leipzig 1519 mellan Eck och Luther öppnade Mosellanus disputationen med ett tal De ratione disputandi praesertim in re theologica: »Uppgiften är att bringa sanningen i dagen och på så sätt åstadkomma fred. Sättet härför måste vara sakligt allvarligt och måttfullt». ² Själv var han ingen partiman. Ehuru det mesta i hans tal tyddes mot Eck, voro ej heller de stränga protestanterna nöjda. Ovannämnda brev är daterat 1522.

Vem den Leonardi Quercini, vid vars nedsättande omdöme om Mosellanus utgivarne av föreliggande bok säga sig ej fästa något avseende, har jag ej kunnat fastställa. Så vida han ej kan vara identisk med den Simon Quercinus, som skrivit en vid tiden mycket använd musikteoretisk lärobok Opusculum musices perquam brevissimum de Gregoriana et figurativa atque contrapuncto simplici percommode tractans: omnibus cantu oblectantibus utile, ac necessarium. Wien 1509. (Nya uppl. 1513/16/18). Denne har dessutom givit ut en samling *enstämmiga* kyrkosånger.

Det låter väl tänka sig, att så väl representanterna för kyrkans sång som gynnarne av musikens självständighet i allmänhet opponerade sig både mot humanismens fastlåsande av musiken vid stavelsekvantiteten och mot den syllabiska homofona flerstämmigheten. Samma anmärkningar däremot gälla nämligen än i dag.

Av företalet i brevform till textupplagan framgår, att den

¹ Jfr Nat. Fransén, Sveriges första evangeliska gudstjänstordning, Stockholm 1927 sid. 142/3.

² Ludw. Geiger i Allgem. Deutsche Biographie art. Mosellanus.

egentlige utgivaren och kommentatorn av dessa sånger just är nyssnämnde Petrus Mosellanus. Det heter nämligen där bl. a.: Tamē cum Prudentium Clementem familiarem habeam, qui unus omnium inter Christianos poetas lectores suos pascere sufficiat lautissime (siue preciosissimas panis coelestis, hoc est, uerbi diuini epulas esurias, siue efficacis eloquentiae condimenta requiras, siue denique conuiuijs familiarem & gratam numerorum dulcedinem expectes) uolui omnino & tibi & per te iuuentuti Lipsiensi eius uiri suauitatem mecum facere communem. Non tam quod non iam olim uel ipse ad has lautitias tuo ductu accesseris, quam quod tui nominis inscriptione hunc hymnorum libellum studiosis adolescentibus studuerim reddere commendatiorem. Quod ut magis etiam assequar, quicquid id est libelli, seorsim á Typographis excudi curauī, & publice in schola nostra praelegendum suscepi. Bene uale. Lipsiae e collegio nostro nonis Nouembris, Anno domini M. D. XXII.

Petrus Mosellanus synes alltså 1522, tvenne år före sin död — om vilken eljes Melanchton enligt Geigers ovan anförda artikel sade: »Sein Tod ist ein schwerer Verlust für die Wissenschaft, denn seine Gaben waren ganz ausserordentlich» — ha-
 utgivit en upplaga av Prudentius' Kathemerinon (jämte Sedulii kända alfabetiska sång: A solis ortus), vilken upplaga nu av Nic. Faber omtrycktes i september 1533, sedan denne redan i april utgivit fyrstämiga melodier därtill, komponerade av Lucas Hordisch, Sebast. Forster m. fl. Dessutom ha därvid tillagts en del andra diktverk, behandlade i samma stil, nämligen de ovan citerade.

För att ytterligare belysa arten av denna förmålning mellan antik eller antikiserande verskonst samt humanistisk musikteori och musikpraxis meddelas här i partitur med g- och F-klav den sång, som står först i båda upplagorna och utgör Prudentii Praefatio till Liber Kathemerinon. De förutskickade metriskas beskrivningarna och schemata äro i musikupplagan desamma som i textupplagan, endast något mera utförliga.

Ode est tricolos tristrophos. Sunt enim in singulis ambitibus uersus tres, totidem generum. Primus Gly-

conius, ex Spondae Choriambo & Pyrrichio constat. Secundus Asclepiadaeus, ex Spondae duobus Choriambis & Pyrrichio. Tertius qui plane Choriambicus dicitur, ex Spondae tribus Choriambis & Pyrrichio, sic.

-- -00- 00
 -- -00- -00- 00
 -- -00- -00- -00- 00

Discontos. Tenor. Altus. Bassus.

Discontos.
 Altus.

Tenor.
 Bassus.

Per quinquenniam iam hoc tibi fallo, fuimus, septimus

insuper Annū cardo rotat, dum fuimus sole uolubili.

Som vi se, är principen om förhållandet mellan långa och korta stavelser, så väl som dessas fördelning, utan undantag genomförd. I fråga om jamber, i synnerhet den första i varje strof, gäller dock såsom regel vid denna musik, att de ofta noteras med två Breves och ej Semibrevis och Brevis, eller två Semibrevis i stället för Minima och Semibrevis. Den sista stavelsen är anceps. Längre fram blir melodien frihet större, utan att principen likväl uppgives.

Hela riktningen bottnar i aktningsvärda kunskaper i den

grekisk-romerska antiken, eller riktigare den latinska poesien sådan den framträder under grekiskt inflytande. Full rättvisa, ja mer än full rättvisa, gjordes *teoretiskt* åt dessa språks kvantiterande meter. De rytmiska förhållandena och språkets melodi eller accenter äro emellertid alltså till största delen ett outforskat land. Man får ej underskatta humanismens djärva försök att fylla denna lucka med harmonier, även om detta ej har mycket med antiken att göra. Kyrkosången, som huvudsakligen bottnar i andra förhållanden än den grekisk-romerska antiken och har orientaliska anor, hade redan frigjort melodien från orden. Så tillvida var humanismens försök att åter knyta fast densamma vid latinets (och grekiskans) språkmeter reaktionärt och dömt att misslyckas. Men den kompromiss som uppkom medförde, som ovan sagt, framtidsdiga följder och nya riktningar. För den kyrkomusikaliska utvecklingen och framför allt för psalmodien hade humanismens principer förstörande verkningar, dels genom syllabiken och dels genom kravet att förlägga förekommande melodiösa utsmyckningar endast till långa eller »betonade» stavelser. Psalmodiens väsen, framför allt den responsoriala, är i detta avseende alldeles motsatt. Den förlägger ofta melismer och jubilationer just till svaga slutstavelser. Detta ger åt denna musik dess charm och särskilda karaktär av ett slags absolut musik.

Bland verkningar inom den europeiska moderna musiken torde vi kunna nämna taktstreckets framför starkton med dess uteslutande metriska karaktär. Så till vida är alltså även musiken »metrisk» eller »skanderande», och melodiens övriga väsensbestämningar, såsom rytm, fraserings, agogik o. d., äro i den moderna teorien och praktiken mer eller mindre förbisedda eller omedvetna. Av den gamla metriska rikedom finns dock kvar endast ett blekt abstraktum. En följd härav är sålunda den senare, under generalbastiden eller den musikaliska upplysningstiden, förekommande schematiseringen av taktarterna till endast tvenne: spondeisk (jämn takt) och trokeisk (trippeltakt), i Sverige representerad av t. ex. 1697 års koralpsalmbok och dess theoretici, såsom Harald Vallerius och Andreas Orostander. Och denna förenklade abstrakta schematisering gäller, som sagt, ej blott 1700-talet utan även 1800-talet. För övrigt torde väl inom germanskt språkområde något sådant som en »spondé» vara en omöjlighet.

För belysningen av karaktären hos denna humanistiska musik anføres¹ också ur samma sångsamling av 1533 fol. B¹: Ode ad Accensionem Lucernae, nonnulli ad incensionem cerei Paschalis inscribunt. I textboken, som är författad tidigare, lyder titeln (fol. B⁴): Hymnus ad incensum cerei paschalis. Carmen monoclon Choriambicum Asclepiadeum Tetrametrum Acatalecticum, constans Spondae, duobus Choriambis, Pyrrichio uel Iambo, hoc modo.

-- -000- -000- 00

Först och främst kunna vi konstatera, att namnen Ode och Carmen användas såsom likvärdiga i formellt avseende. Ode och Hymn således här synonyma. Carmen är möjligen det generellare begreppet. Skillnaden i rubriken mellan den äldre textupplagan (Mosellani) och den yngre med musiken är intressant. Den förra (1522) säger endast Hymnus ad Incensum cerei paschalis, medan den senare (1533) först har en allmänare rubrik: Ode ad Accensionem Lucernae och såsom underrubrik: nonnulli ad incensionem cerei Paschalis inscribunt. »Några giva den titeln etc.». Det kyrkliga läget är 1533 ett annat än 1522.

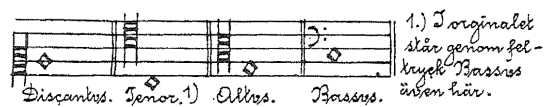
Monoclon angiver att de olika verserna utgöra vardera ett *clon* eller en »punkt», med likformig metrisk byggnad i raderna, vilka i detta fall bestå av fyra metra (tetrametron), fullständiga eller ostympade (akatalektiska), nämligen en Spondé, två Choriambes och en Pyrrichius. Vidare är den *tetraforsk* eller innehåller inom varje kolon eller vers fyra strofer eller rader. Sista versfoten kan även vara en jamb.

Å fol. B²^{vo} återfinnes en annan fyrstämmig sättning: Ad melos Ecclesiasticum till samma hymn¹. Man frapperas av likheten med senare tiders sätt att ackompanjera den evangeliska »koralen» fyrstämmigt »efter texten». Här finnes likväl en bestämd princip som reglerar längd och korthet efter textens metriska förhållanden.

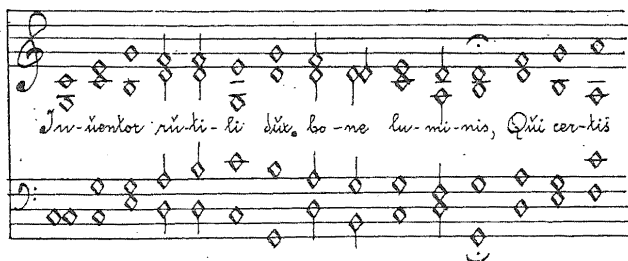
Musiken eller stämföringen till denna hymn har Sebastian Forster komponerat (i varje fall den senare formen med den gamla hymnmelodien). Han står dessutom för två andra hymner i samlingen. Lucas Hordisch har komponerat sju stycken. De övriga elva äro osignerade.

¹ Se sid. 74—75.

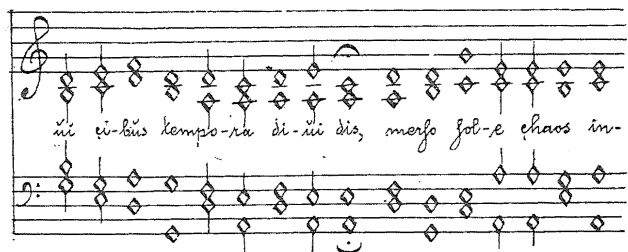
Ode ad ascensionem Sycernoe. 1533.

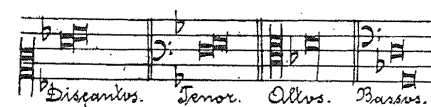
Discantus.
Allus.

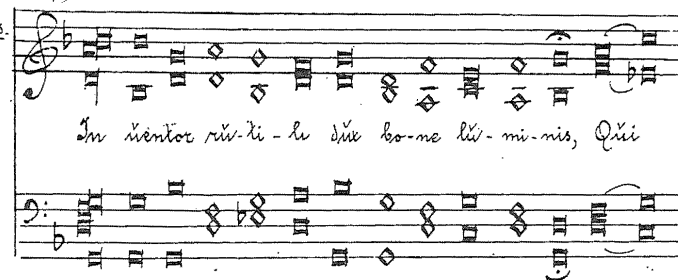
Tenor.
Bassus.

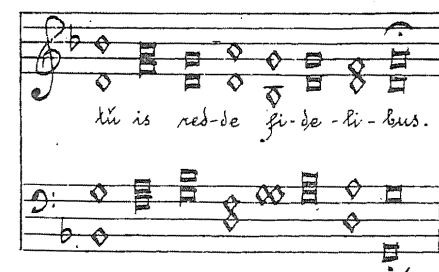
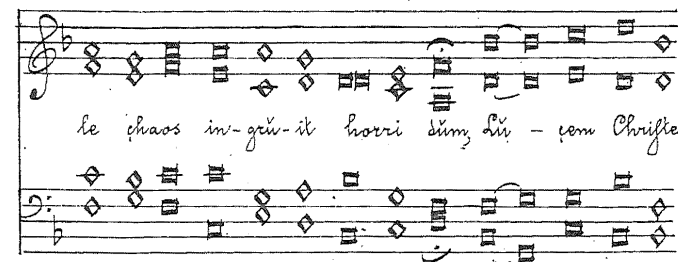
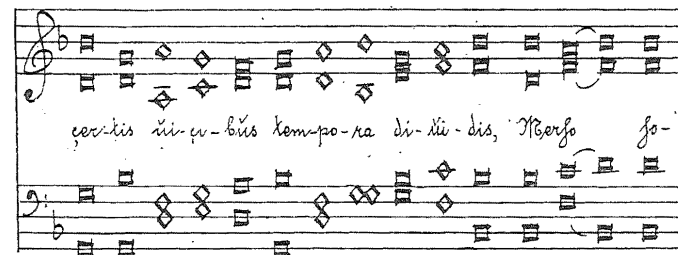
Ode Melos Ecclesiasticum. 1533.

Discantus.
Allus.

Tenor.
Bassus.

Som jag redan förut nämnt, återfinna vi i dessa prudentianska sånger på ett programenligt, nästan förskriftsmässigt sätt den antikiserande, metriskt skanderande humanismens intentioner realiserade framför våra ögon. I den praktiska tillämpningen inom den levande konsten, musiken och sången, tålde teorien på grund av sin konstruktiva och för det levande språket främmande natur åtskilliga modifikation. Men denna form framstod likväl såsom det ideala och eftersträfvansvärda målet. De avvikelser, som i musikaliskt och språkligt avseende voro mer eller mindre oundvikliga, betraktades såsom fel, varför man ansåg sig böra göra ursäkter. Vi kunna konstatera detta t. ex. i inledningarna till *Piae Cantiones*-upplagorna av 1582 och 1625. T. ex. å fol. A² vo i den sistnämnda: *non omnia -- moderno nitori respondeant, cum in multis magis vulgariter & usitatè (ut fieri solet in Rythmis) quam accuratè loquuti sint.* Man hänvisar därvid liksom i första upplagan till den religiösa ålderdomligheten och dylikt.

Intressant är att här konstatera användningen av ordet »rythmus» i motsats till »meter», d. v. s. i motsats till det kvantiterande förfarandet. Det är väl närmast den i språket levande rytmiska accenten eller betoningen det är fråga om, utan hänsyn till kvantitet. Naturligtvis kan denna även vara maniererad på ett vulgärt sätt, såsom i »slagdängan». Dennas väsen synes helt enkelt bestå i ett upprepat sammanfallande mellan metrisk och rytmisk betoning. Det synes vara förbi-seendet av den rytmiska accenten, betydelsebetoningen, och försöket att ersätta denna med melodi och harmoni, eller den bristande insikten i rytmsens självständiga betydelse för språket och musiken, vid sidan av och i balans med metern, som utgör huvudbristen i humanisternas (renässansens) vers- och musikteori. Om man därvid jämför metern med pulsen eller blodomloppet och vill fullfölja liknelsen, synes rytmen närmast motsvara andningen.

Liber Kathemerinon (1533 fol. D 4 vo). *Hymnus in exequiis defunctorum. Carmen monocolon Anapesticum, dimetrum, Catalecticum, constat tribus anapestis & syllaba: quamvis Prudentius promiscue duabus prioribus sedibus Anapesto & Spondaeo utatur, tertia vero Anapesto est peculiaris, hoc modo.*

D. v. s., varje vers utgör ett kolon. Varje strof består av

Melodiae Prudentianæ (1533)

Fol. B 8vo f. Lucas Hordisch's notats¹

två par anapester, av vilka den sista är stympad eller innehåller endast en stavelse. I stället för någon av de båda första anapesterna sätter Prudentius ofta en spondé, men den tredje är karaktäristisk och kan ej förändras.

Notvärderna äro här vid återgivandet förminskade från

¹ För jämförelsen med melodien å nästa och följ. sida underlägges även här versen *Iam moesta quiesce querela etc.* under melodien, i st. f. *Deus ignee fonss animarum*, vilken återfinnes hos L. H. under densamma.

Iam moesta quies quiesce

La-chri-mas. Sus-pen-dit ma-tres

Nul-lus sua pi-gu-ra plang-at

Mors haec re-pa-ra-tio vite est

*Quid nae fœi lux canata. Quid
pi-gu-ra voluit an-nun-tia. Re-bi-qua
ni si ar-dens illa an-nun-tia fœi
pang-at.*

breves och semibreves till fjärdedels och åttondels noter, var-jämte taktstreck utsättas. Därvid är att märka att vid denna tid och senare även vid korallnotskriften fermatnoten förlängdes till sitt dubbla värde, vilket vid takteringen här utmärks med pauser.

Till jämförelse härmed kan jag ej underlåta att här ovan efter ett svenskt manuskript återge den förnämligt sköna, likaledes språkmetriskt uppbyggda melodi till samma Prudentius hymn, som fått ett mera bestående värde, än förhandenvarande doktrinära skolexempel. Den är därtill den äldsta med mensuralnoter upptecknade latinska hymn, som jag påträffat i svenskt

Melodistämman

i svensk handskrift från mitten av 1500-talet (1530-tal?).

Iam moes - ta qui - es - ce que - re - la,

La - chri - mas sus - pen - di - te ma - tres, Nul - lus su - a

pi - no - ra plang - at, Mors hæc re - pa - ra - ti - o vite est.

manuskript. Den återfinnes i ett litet handskrivet sånghäfte om nio blad, som blivit sammanbundet med "Några wijsor einfaldeliga vtsatta etc." (Stockholm. K. B.), ett tryck som saknar år och ort, men som säkerligen hör till samma tid som "Svenska Songer eller wijsor", Stockholm, 1536. Pikturen synes ej motsäga en datering till mitten av 1500-talet.

Jag bifogar en omskrivning i våra dagars uppteckningssätt

i fyrstämmig sättning. Om vi erinra oss, att fermatet fördubblar slutnotens tidsvärde, så låter sången på ett naturligt sätt uppteckna sig i två fjärdedels takt.

För vårt lands vidkommande hava vi eljest ej många exempel på denna humanistiska verskonst, utförda på samma i ögonen fallande sätt. Likväl finnas tvenne talande vittnesbörd därom från början av 1600-talet, som jag vill anföra. Jag syftar härvid 1. på en handskrift (UUB T 144^b) från relativt tidigt 1600-tal och 2. på ett litet numera ytterst sällsynt tryck (3 1/2 ark i liten oktav) utan år, Svenone Svenonis, Canticum canticorum etc., tryckt hos Chr. Reusner i Stockholm. På grund av bokens dedikation till riksrådet Nils Stiernesköld, vilken blev riksråd 1617 och dog 1627, måste bokens tryckning ha försiggått någon gång under detta decennium.

Naturligtvis ha de humanistiska principerna tidigare varit medvetna rättesnören för lärda och skrivande män i vårt land. Petrus Michaelis Vastenensis och Laurentius Petri Gothus' latinska diktning¹ står avgjort under inflytande därav, och den svenska psalmdiktningen likaså, fastän det synes som under de senare årtiondena av 1500-talet en något bättre uppskattning av svenskans egenart eller en bättre smak vid behandlingen därav ibland skulle kunna skönjas. I inledningen till Theodorici Petri, Piaae cantiones, 1582, framställas, såsom ovan något berörts, samma principer såsom medvetna önskemål. En betydelsefull parallell därtill på svenska språket föreligger i Laurentius Jonae's »Någre Psalmer, Andelige Wijisor och Lofsonger», utgivna, med melodier, av hans son Haquino Laurentii A. Rhezelio, Stockholm, och tryckta hos Ign. Meurer 1619.

Samma metriska, »nyklassiska», principer gå igen i den franska psalmparafrasen (Goudimel-Marot-Beza) och i Lobwassers förtydskning därav. Riktningen har en av sina förnämsta bärare i skotten Georg Buchanan och hans i Sverige flitigt studerade Psalmorum Davidis Paraphrasis poetica, författad omkring 1550, medan Buchanan hölls i klosterfängelse hos Jesuiterna i Spanien. Den finnes utgiven såsom Argumentis ac melodiis

¹ Laurentius Petri Gothus, Elegiae aliquot, 1561. Petrus Michaelis Ostrogothus inclytae vrbis Wastenensis, Elegiae in Natalem. Diem Filii virginis etc. Witebergae 1561; Elegia in Festo castorum angelorum scripta etc. Rostock 1561; Heroicus Domini salvatoris nostri - - - triumphus. Rostock 1562. Om Michaelis offentliggöres inom kort en bibliografisk undersökning av I. Collijn i nästa häfte av »Sveriges bibliografi».

explicata atque illustrata opera & studio Nathanis Chytraei bl. a. 1597. I slutet bifogas där en tabellarisk förteckning över carminum genera, quibus in hoc opere Poëta visus est, med 30 olika metriska schemata; som kommit till användning i psaltarparafraserna, t. ex.:

I. Genus monoclon. Versus heroici hexametri hoc modo:

-- -00-- -- -00-- --

Eo utitur Psal. 1. 18. 45. 78. 85. 89. 104. 107. 132. 135.

II. (Secundum genus carminis) Dicolon distrophon. Versus prior, hexameter heroicus: Alter iambicus trimeter, acatalectus, ad exemplum Horat. lib. 5. Ode. 16. hoc modo:

-00-- -- -00-- -00-- --
0- -000-- -- 0- 0- 00

Eo utitur Psal. 2. 20. 24. 57. 60. 69. 83. 93. 95. 97. 108. 109. 118. 126. 136. 147.

Melodierna, diskant, alt, tenor och bas, till de olika metriska genera, anges i texten efter varandra vid den psaltarepsalm, där de första gången förekomma.

Utskriven i partitur har melodien till den andra psalmen följande utseende. (Se notatsen å nästa sida.)

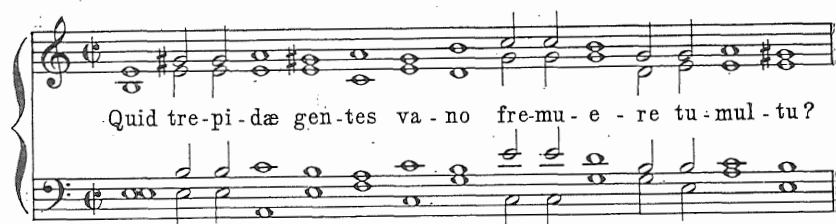
Så ser nu i renodlad gestalt den antikiserande psaltaresång ut, som odlades i de reformerta kyrkorna och som Lobwasser och andra principiellt ville införa även i de lutherska kyrkorna. För Sveriges vidkommande återfinnas åtminstone i kungl. biblioteket Stockholm, i univ.-biblioteket Upsala och stiftsbiblioteket Linköping handskrivna versifierade Davidspsaltare med och utan melodier av samma art, varjämte den år 1632 i Strängnäs tryckta Schola captivitatis av Carl Carlsson Gyllenhielm är ett typiskt exempel på samma reformerta psalmodi.

Det är ju bekant att man i Genève och annorstädes i Schweiz t. o. m. ännu i våra dagar söker upprätthålla den syllabiska fyrstämmigheten i församlingssången vid gudstjänsten.

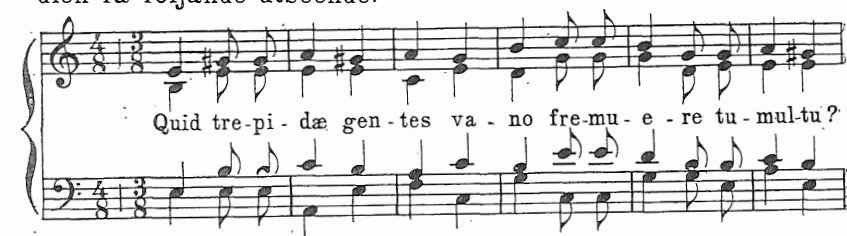
Bakgrunden för denna humanistiska psalmodi inom de reformerta kyrkorna är naturligtvis just reformationstidens humanistiska eller pseudoklassiska intresse. Calvin var humanist. Han började sitt skriftställarskap med att utge en emenderad upplaga av Senecas De clementia. Endast motvilligt utbytte

6 — Årsbok för 1929.

Psalmus II

Med diminuering av notvärderna och taktstreck synes melodien få följande utseende:

han på Farels enträgna böner de lärda mödornas lugn mot reformatorns hänsynslösa kamp.

När vi söka efter minnesmärken i Sverige efter den nylatinska metriken och dess inverkan på svenskspråkig verskonst, finna vi ett mönsterexempel i ovannämnda lilla tryckta sångbok: »Canticum Canticorum Salomonis, Salomonis högga Wisor enfalligen i Psalmevis sammanfattade aff Svenone Svenonis E(piscopo) Scarensi». Denne visar sig härvid vara en av de förnämsta bärarna för denna humanismens eller nylatinitetens metrik i Sverige.

Den ovannämnda handskrivna sångboken, UUB T. 144^b, som i slutet innehåller Svenoni's Salmonis högga wisor med undantag av cap. I och V, sammanhänger givetvis på något sätt med denna Skarabiskops namn. Den innehåller nämligen dessutom även andra dikter och psalmer, som veterligen förskriva sig från honom.

Det nylatinska intresse, varom denna handskrift vittnar, framgår ju av den samling metriska översättningar till humanistlatin av äldre svenska sånger som där återfinnes, t. ex. »Een rijker man weldiger han»; Dav. ps. 51 (tono Svetico); »Aff diupsens nödh»; »Werdenes frelsare kom här»; »Lofvad ware du Jesu Christ»; »Ehn Jungfru fødde ett bahrn»; In dulci iúbilo (Per dulce jubulum); »Ah wij sijndare ahrme», »O reene Gudz Lamb»; »Jesus vppå korset stodh» etc.

Betecknande är därvid också att även sånger eller hymner, som själva äro översättningar från latin, här återigen latiniserats, men med humanismens metrik och dess uppfattning om latin.

Beträffande »Een rikir man ok welloger han», som enligt traditionen blivit nedskreven av Ericus Olai före 1486 och som trycktes första gången av Paul Grijs i Upsala 1515, antager Klemming att den skulle vara översättning från en latinsk dikt¹. Han stöder sig därvid på slutanmärkningen i ovannämnda tryck: »Istud euangelium transtulit de latino in swecum ad modum carminis Venerabilis pater magister Ericus olaui sacre theologie Professor quondam Decanus alme

¹ »Är utan tvifvel en fri översättning eller bearbetning på Svenska af den från medeltiden härstammande Latinska hymnen Homo quidam Rex nobilis etc., som finnes intagen i Piae cantiones, Greifsw. 1582 etc.» Klemming & Andersson, Sveriges Bibliografi, Bd I sid. 111.

ecclesie Vpsalen. Per cuius merita deus iugiter magna facit miracula.»

Men denna text ger, så vitt jag kan se, intet stöd för antagandet, att visan skulle vara översättning från en latinsk dikt. Den säger endast att Ericus Olai överfört detta evangelium (liknelsen om bröllopsmåltiden) från latin (den latinska bibeltexten) till svenska i versifierad form. Just dessa ord: in swecum ad modum carminis synas mig tydligt utsäga, att han ad modum carminis versifierat den latinska evangelieberättelsen, om vilken naturligtvis ej kan sägas, att den är skriven ad modum carminis.

Den latinska formen, Homo quidam rex nobilis, förekommer, så vitt jag vet, första gången i Piaae cantiones 1582, och detta bevisar ingalunda att den är en gammal latinsk sång. Att den latinska formen av »Een rikir man» i förhandenvarande handskrift UUB T 144^b tvärtom förekommer i sammanhang med alla dessa nylatinska översättningar av svenska eller tyska sånger, vilka ingen kan misstänka vara direkta översättningar från latin, såsom »Ehn jungfru fødde ett barhn», »Lofvad ware du Jesu Christ» m. fl., synes däremot tala till förmån för att den är en humanistisk latinisering av en svensk sång, och intet skäl finnes att ifrågasätta originaliteten av Ericus Olai's versifierade parafras av den evangeliska liknelsen, vilken han naturligtvis läste i den latinska bibeln (vulgata).

Härmed må emellertid förhålla sig hur som helst. Säkert är att under 1400-talet framträder ett intresse för modersmålet, i samband med en nationalkänsla som ofta t. o. m. tar sig ganska utmanande former. Däremot råder heller intet tvivel om det starka intresset för latinet i 1500-talets reformationskyrkor. Detta var nu ett starkt antikiserande intresse, som ville väcka till liv ett latin som aldrig levat eller talats, utan från början varit ett pappersspråk hos en grupp latinska författare, vilka därvid själva voro medvetet arkaiserande och förkastade det levande eller av samtiden talade latinet. Den våldsamma eller rent negerande kritik varmed humanisterna alltifrån Laur. Valla's *Elegantiae linguae Latinae*, anföllo sin samtids latin, som dock alltifrån antiken levat genom medeltiden och därvid liksom ett levande språk i mån av behov utvecklat ett nytt ordförråd, synes såsom Reichling i sitt grundliga arbete: »Das Doctrinali

des Alexander de Villa-Dei», Berolini 1894 påvisar — närmast ha karaktären av en »operation som lyckas, men patienten dör». Och det »klassiska» latin, som humanisterna vilja »pånyttföda» förblir ett blekt konst- eller pappersspråk, medan »klassisismen», genom att vilja påtvinga de levande germanska språken detta det klassiska latinets former och lagar, klavbinder dessas fria utveckling under århundraden.

Vid var och en av dessa nylatinska dikter i ovannämnda handskrift läses nu en metrisk rubrik såsom: Dicolon tetra-strofon eller Dicolon dekastrofon o. s. v. enligt förut exemplifierad metod.

Om möjligt ännu påtagligare framlyser emellertid, som sagt, humanistmetriken och dess inflytande på den svenska verskonsten i biskop Svenonis svenska versifieringar av Höga Visan i det ovannämnda trycket från 1620-talet.

I förbigående kan anmärkas, att den medeltida allegoresen (S:t-Bernhard), som betraktar dessa vackra österländska bröllopskväden såsom syftande på förhållandet mellan församlingen (bruden) och Kristus (brudgummen), här, om också i en valhänt och klumpig form, synes leva mitt i ortodoxiens Sverige, såsom ett slags tvinnande mystikens blomster mitt i doktrinarismens öken. Såsom framgår av Summaria å sid. 39 ff., är det också den för sin kätterska opposition bannlyste Lukas Osiander, som ligger bakom den svenska biskopens diktning.

Här intresserar oss nu denna sångbok emellertid närmast å ena sidan såsom ett av de få exempel vi hava av nottryck, speciellt mensuralnottryck, i Sverige från förra hälften av 1600-talet.

Av svenska tryck med mensuralnottyper äga vi från 1500-talet endast »Troon och Credo» i 1586 och 1594 års psalmboksupplagor, och från 1600-talets första årtionden Eskil Mattsons psalmbokstryck i Uppsala av år 1616, som innehåller mensurerade tryckta melodier till ett antal kyrkovisor (15 notsatser), samt Laurentius Haquini's ovannämnda Visor 1614; därjämte 1623 års psalmbok samt förhandenvarande »Salomonis Högha Visor» av Sveno Svenonis; därtill kommer ett klumpigt träsnitt av »Troon och Credo», Stockholm 1631; samt från Strängnäs ett däremot ganska förnämligt nottryck av Johannes Barkenius, typis Paulinianis, nämligen i andra delen av Carl Gyldenhielms *Schola captivitatis* med melodier enligt Lobwasser.

Genom 30-åriga kriget med dess ytterliga skärpning av de konfessionella motsatserna och oförsonliga klyvning mellan de olika kyrkoprovinserna samt genom trosföreläsningarnas definitiva övergång till att bli civil lag, framför allt i de reformerade länderna, eller till att betraktas juridiskt och hävdas med statens våldsmakt — inträffar ett kulturellt bakslag och andra omvälvningar, som avspeglar sig i litteraturen eller rättare sagt i frånvaron av litteratur. Efter början av 1630-talet är det först fram på 1670-talet med Sam. Columbus Odae Sueticae och Dübens melodier därtill som vi återfinna nottryck i Sverige och nu i den »välska» musikens tecken med harmonisk eller ackordal uppfattning och generalbas.

Det verkar nu nästan som en anakronism att i slutet av Svenonis lilla bok i »En annor psalm» läsa följande pacifistiska diktning:

»O verld hvi krigar tu /
För äran fåfenglig /
Hvilkens lycka ännu /
Är och så förgänglig /
Och snart svinner sin kos /
Hennes Stormächtighet /
Alt som en härlig ros /
mister sin prächtighet» etc.

För övrigt andas dikten alltigenom 1600-talets makabra pessimistiska stämning och ödsliga dualism, med sin rot i reformationstidens nominalism och religiösa positivism.

Oy liten rolighet /	Tu slemme matkamat /
Hafver verldslig ära /	O tu stoft förgänglig
Som skuggen hvar man vet /	O mörker / o tu Natt /
Tenne glädje vara /	Som prålar fåfänglig

Intet seg tig äga /
Tät tu bortmista kan /
Tät verlden gifva plägar
Förachta tu försan / etc.

Men vad som här föranlett oss att taga upp till behandling detta alster av det tidiga 1600-talets verskonst på modersmålet är i första hand dess klassicistiska metrik med dess därav be-

tingade syllabiska och hårt tillknäppta melodik, som slaviskt följer metern.

Medan ovan återgivna dikt jämte »En Psalm om Gudz helgom Änglom» utgör ett tillägg, består huvudinnehållet av boken; såsom titeln anger, av parafraser över Höga visan. Dessa äro indelade i åtta kapitel, vardera utgörande en dikt för sig. Till dessa finnas sex särskilda melodier. Det tredje kapitlet har samma melodi som det andra. Det fjärde kapitlet »O min kära ganska dejlig / Ljuffligt tin ögon skina» skall enligt överskriften sjungas såsom: »Vår Gud är oss en väldig borg».

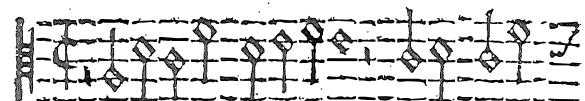
Efter ovannämnda »Osianders Summaria» över de olika kapitelns innehåll, följer den typiska *Instructio de generibus rithmorum in Canticis Canticorum usurpatorum*. Det första kapitlet har därvid exempelvis följande schema: *Rhythmus est dimeter monocolor octostrophos. Versus primi bis bini impariter pares: Quattuor sequentes ut priores bini ita bini posteriores pariter pares*.

D. v. s. varje vers består av en sammanhängande punkt om åtta rader. Varje rad eller strof utgöres av två dubbeljamber. I de fyra första raderna återkomma rimmen i varannan rad, medan de fyra sista rimma två och två omedelbart sammanhängande.

Nedan återgives en fotografisk reproduktion av melodien till detta första kapitel och en translittering därav. Jag bifogar ett enkelt fyrstämmigt ackompanjement. (Sid. 88—89.)

Denna humanistiska metrisk teori och musikuppfattning har genom det allmänna erkännande den i princip vunnit under mer än två århundraden satt sin färg på den litterära odlingen. För Sveriges vidkommande kunna vi tänka på systematiseringen av denna språkliga psevdoklassicism i Andreas Arvidi's svenska bearbetning av Opitz's *Prosodia* i *Manuductio ad Poesin svecanam*, 1651.

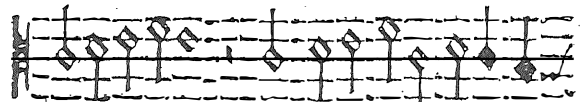
Verkningsarna därav inom litteraturen äro väl kända. Man skrev modersmålet, som om det varit latin. Liksom i latinet betoningen (*accenten*) ej sammanföll med kvantiten, men å andra sidan vid läsningen ej kunde markera kvantiten annat än med betoningen, så att man faktiskt uttalade de latinska orden på annat sätt i bunden stil än i prosa, eller vid versläsning förlade betoningen till andra stavelser än eljest, så tillämpades samma förfarande, när man skrev vers på modersmålet. Därigenom

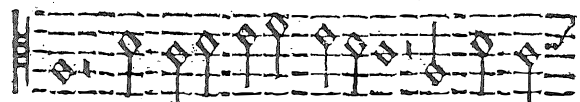
An Fyffe mig så subetdlig/ Med et söt munn.
Ty tin Bröft mer en win) En god salva
(liufflig/

lige Fyffande/
wälluch tan de/ Titt namn titt

Evangelium / Predicas alla werldens

om/Thes salva luchtar wäl herlig/ Til tig haff
us

na pi gor kärleek.

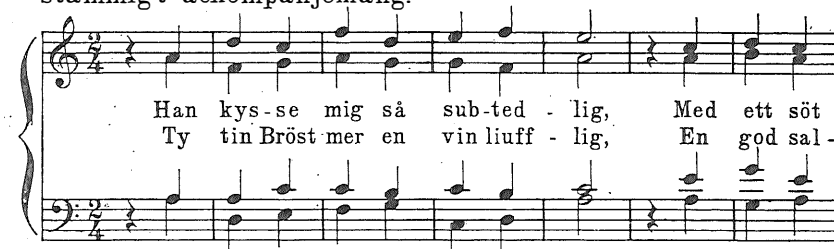
synes denna genomgående felbetoning av orden i diktningen under 15- och 1600-talen få sin förklaring.

För musikens och sångkompositionens vidkommande synes dess betydelse också vara mycket viktig.

Genom teorien, att melodien skall vara syllabiskt bunden till ordet och dess stavelser, har den mer och mer undanträngt kontrapunktiskt skrivsätt och den imiterande sångkompositionen till förmån för en homofon ackordisk sångsats.

Den tillerkänner ej melodien någon självständig musikalisk betydelse eller egna lagar andra än språkmeterens, och den kallar sådana självständigt levande melodier, folkliga sånger och visor, danslekar o. d. för »barbariska» eller vulgära »rhytmer».

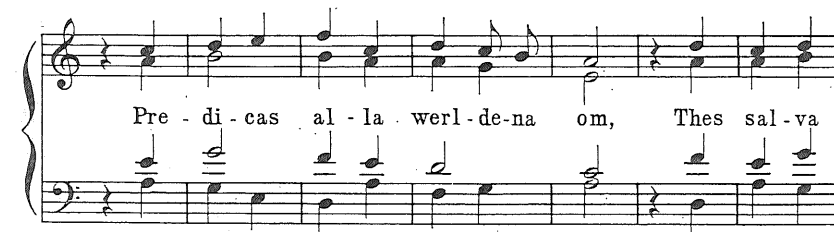
Densamma med diminuerade notvärden och försedd med fyrstämigt ackompanjemang:

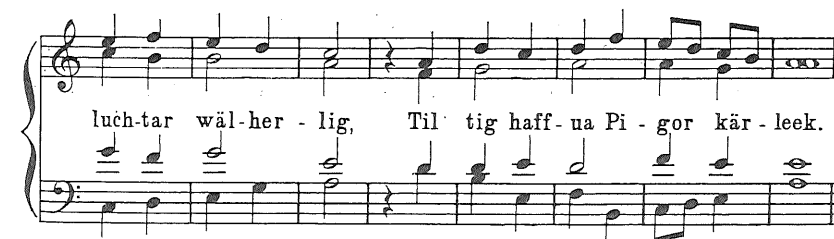
Han kys-se mig så sub-ted - lig, Med ett söt
Ty tin Bröft mer en vin liuff - lig, En god sal -

munnligt kys - san - de, Titt namn titt E-van - ge - li - um,
va wäl - luch - tan - de,

Pre - di - cas al - la werl - de - na om, Thes sal - va

luch - tar wäl - her - lig, Til tig haff - ua Pi - gor kär - leek.

I antikens diktning återfann man »körer». Dessa trodde man sjöngo flerstämmigt. Alltså skulle den humanistiska kompositionen vara flerstämmig. Men varje stämma skulle vara syllabisk. Detta resulterar naturligtvis i ackordsång och förbereder eller utvecklar homofont harmoniskt sångsätt.

Detta återverkar framför allt på kyrkosången. Även i den romerska kyrkan erkände man endast med tvekan »Palestrinastilen» såsom kyrkligt tillåten. På protestantisk botten utvecklades teorien till homofont ackompanjerad, »evangelisk koral», där varje stavelse hade sitt fyrstämmiga ackord med likvärdiga noter »efter orden», varvid kadensen eller det musikaliska slutfallet ofta fick sitta emellan. Den reformerta psaltaresången är principiellt fyrstämmig, metrisk psalmodi.

Om man tidigare på ett mekaniskt sätt skilde mellan korta och långa stavelser och noter, så att man upptecknade även modersmålets ord med åtminstone tvenne olika notvärden (semibrevis och minima), så försvinner sedermera även denna mensur, och man upptecknar »efter texten» varje stavelse med ett och samma notvärde på ett utjämnat sätt. Men tabellen över meterklasserna följer med genom hela 1800-talet.

RÉSUMÉ.

Le classicisme commence au temps de l'humanisme et de la réforme. La composition vocale métrique et imitatrice de l'antiquité est la caractéristique de ce temps. En tant que reproduction des conditions antiques, la théorie était toute fictive, mais cette même théorie en arriva par contre à créer de nouvelles formes dans l'art poétique et dans la musique. La compréhension homophone et harmonique semble trouver ici une de ses racines les plus profondes.

Cette nouvelle tendance arriva en Suède, avec la réforme en général, par l'Allemagne. Ce fait ressort entre autres d'une série de livres conservés dans les bibliothèques suédoises, par ex. Mossellani, Melodiae Prudentianae, les Psaumes de David de Buchanan et plusieurs autres.

Ce fut seulement pendant la dernière moitié du 16ème siècle et au commencement du 17ème, que nous trouvons quelques essais provenant du pays lui-même. Un nom qui mérite, à ce sujet, un souvenir tout particulier est celui de Sven o Svenonis, né en 1566, recteur à l'école cathédrale de Skara en 1590, évêque dans cette même ville en 1618 et mort en 1639. Son activité, à cet égard du moins, se rapporte à un livre de chant manuscrit composé au début des années 1600, manuscrit qui contient entre autres un ensemble de traductions en latin de chants suédois, à la manière des humanistes, avec l'indication d'un schéma de versification. Nous y trouvons le chant Homo Quidam, rex nobilis, traduit d'un chant suédois du 15ème siècle: »En rikir man ok welloger han.» L'on a cru autrefois, mais sans motif suffisant, que ce chant était une traduction d'un chant latin.

Encore plus typique de cette tendance imitatrice de l'antiquité, tendance qui avait traité également la langue maternelle comme si elle avait été du latin »classique», est un petit cahier de poèmes édité par Svenonis lui-même en 1620, paraphrases suédoises du Canticum Canticorum Salomonis. Ce cahier de mélodies fut pourvu également d'une Instructio de Generibus rithmorum... usurpatorum. Il prouve que la compréhension des quantités de la langue maternelle germanique — pour laquelle l'accentuation, l'accent ou l'ictus est essentiel et pour laquelle un »Spondé» ou autre chose semblable est tout à fait étranger — l'a déjà au 16ème siècle entraîné dans les chaînes du classicisme, ce pseudoclassicisme qui, pendant des centaines d'années a entravé le libre développement de la langue germanique.

Au point de vue musical, comme nous l'avons déjà dit, le chant métriquement syllabique, »antiquement» à plusieurs parties ne signifie pas autre chose qu'une faveur accordée, au détriment de la compréhension polyphone, aux procédés harmoniques homophones et cette faveur apparaîtra ensuite dans le jeu de la basse générale et l'enseignement »harmonique» des accords, avec la »chorale évangélique» et l'unisson uniforme à quatre voix, dans chacune de ses syllabes, en tant qu'exemple d'école.
